

Gramer yönünden ise eser tamamiyle Âzeri klasik şivesine mahsus olmakla beraber apar-, çeri, dürüş-, göyne- helâk bol-, kırım "biçim, çalım", nöker, uşat- gibi birçoğu bekâretini muhafaza etmiş kelimeler bulunmaktadır. Bu da "Dih-nâme"ye oldukça büyük bir kıymet kazandırmaktadır. Gramer şekilleri içerisinde haberni, djyüben, gelüben, gibi hususiyetler de bulunmaktadır.

Leningrad nüshasının 1400 ü aşkın beyitten ibaret olduğu bilindiği halde Araslı neşri yukarıda bahsedilen sebebeden ötürü 1242 heyittir.

"Dih-nâme" mezuniyet tezi olarak Gülşen Okay tarafından grameri ve sözlüğü ile beraber 1964 yılında işlenmiştir. Bu tez 658 numara ile Türkiye Enstitüsünde kayıtlı bulunmaktadır.

Araslı'nın küçük mukaddimesine rağmen esere karşı gösterdiği büyük ilgi, şüphesiz Şah İsmail gibi bir şâirin incelenmesinde kılavuzluk edecek kadar bir değer taşımaktadır.

Özden Tanerine

J. Németh, *Die Türken Von Vidin. Sprache, Folklore, Religion*, Budapest 1965, s. 420,

Anadolu diyalektoloji araştırmaları, bugünkü haliyle, sıkı sıkıya Balkan yarımadası Türk ve kısmen de Azerbaycan, Kerkük ve Kıbrıs yöresi ağızlarına bağlı bulunmaktadır. Ne varki, etnik yapının, yüzyıllar zarfındaki yerleşme ve göçlere bakmadan, bir birlik teşkil etmesi, ister istemez Anadolu ağızları sınırlarını, çok geniş ve yaygın bir coğrafik sahaya götürmüştür. Buna karşılık, ağızların yapısındaki gramer unsurlarının çeşitliği, diyalektoloji araştırmalarına, geniş imkânlar temin etmekte kalmamış, Türk dili aşamalarını da belirtmeğe yaramıştır. Anadolu ağızlarına nispetle, daha fazla gelenek ve dil kurallarına sadakatla bağlı kalan Balkan yarımadası Türkleri, dil özelliklerini de muhafaza etmiş, hatta yabancı dilli komşu milletlere, birçok diyalektik unsurları bile katmıştır. Balkan Türk diyalektolojisinin bu çok önemli noktasını dikkat nazarında tutarak, Türk dil üzerinde araştırmalar yapanlar arasında ve hatta başında gelenlerden biri de son eseri ile Vidin'i Vidin yapan üstat J. Németh bulunmaktadır. Vaktile konuyu «*Vidinde tevhit töreni*» (1938), ve 1926 dan itibaren Balkan yarımadası Türkleri arasında dolaşarak malzeme toplayan yazar, bu yoldaki araştırmalarını genişletmiş, en sonda gramer yapısı ile beraber Vidinli Türkleri ortaya koymuştur.

Eser: 1925, 1934, 1936, 1937 ve 1938 yıllarında yapılan çeşitli araştırmalar malzemesinden vücuda getirilmiştir. Sahanın coğrafik ve tarihi durumunu belirten 10 sahifelik bir girişten sonra, 9 sahifelik Önsözde, konunun işlenmesi ve bu vadiye çalışanlardan Suse Kakuk, Georg Kazai, J. Eckmaun, Mefkûre Mollova, H. Eren, A. Caferoğlu'nun, hizmetleri belirtilmiştir. Bu arada malzeme toplanışında, teknik hizmetleri dokunanlara da yer verilmiştir. Transkripsiyon sistemi açıklandıktan sonra, asıl konuyu teşkil eden Vidin ağızı özellikleri geniş bir gramer bahsi altında, enine boyuna, incelenmiştir. Bundan dolayı da üstat metoduna ve araştırmadaki üstünlüğüne layık 91 sahife bir gramer vücuda getirilmiştir. Anlaşılan konuşanlardan fazla, konuşuran konuya hâkim olmuş ve bize unutulmaz Balkan Türklüğünü, kendi dili ve ağızı ile, yeniden hatırlatmak istemiştir.

Çeşitli fonetik özellikler taşıyan Vidin ağızı, eserde daha fazla açıklamalarda bulunma imkânları nispetinde, diğer Anadolu ağızları ile karşılaştırılmıştır. Hatta bu sahadaki, araştırmalardan geniş bir surette faydalanılmıştır. Herkesin fonetik değerlendirmesinde rasladığı zorluklar, üstatça da kabul edilmiş ve çaprazlı işaretlerle, ifadeye çalışılmıştır. Bilhassa zorluk, kalından inceye ve tersine inceden kalına geçişte görülmektedir: *mercunek*, *şukür*, *uzdek*, *kuçuk* ve saire gibi. Buna göre de vokallerin, çeşitli durumlardaki ses değerleri, teker teker ele alınmış, iki birbirine yakın vokaller arasındaki durmadan beliren farklar ve kıymetler, yorulmadan ortaya konmuştur.

Aynı zenginlikle fiiller konusu üzerinde durulmuştur. Burada da, kalın ve vokal değişimleri bütünü ile, ağıza hakim oluşu derecesinde araştırılmıştır. *getir*, *getir*, *getiririm*, *getiresin* ve ilâh gibi. Bilinen basit bir fiil kökünün, ekler etkisi altındaki ezilişi ve büzülüğü, doğrusu pek değişiktir ve en ince dikkati çekmektedir. Bilhassa fiil çekimindeki vokal uyumu meselesi pek önemlidir: *tukurur* gibi. Fakat her yerde beklendiği gibi düzenlenememiştir. *y*, *ş*, *ç*, *c* seslerinin *ı* ve *a* sesleri üzerindeki etkisi bu gibi hallerde (s. 58 vd.) hakim durumundadır. Her kelime üzerinde bile kendisini hissettirir: *Oliy*, *gaçırmiş*, *dışari*, *konşiyiz*, *bardacik* ve saire gibi. Bu kural, hem isim ve fiil gruplarında, aynı şartı ve durumu üzerinde taşımaktadır.

Konson değişmesi itibarile Vidin ağızı, Anadolu ve diğer Balkan yarımadası Türk halkları ağızından ayrılmamaktadır. Bu konu, diyalektoloji araştırmalarında, daha fazla halkın fizyolojik yapısına bağlı orijinal bir gelişmedir. Bazen bir konson, muazzam bir saha ağızı içerisinde hep yabancı kalmaktadır. Meselâ Azerî ağızlarıyla Orta-

Anadolu *k* düşmanı gibi hep *g*-, *-h*-, *-h'*ye eğilmektedir. Aynı şey *n̄* konusunda barizdir.

Eserde konson bahsi de, geniş bir bilgiye dayanan sistem üzerine, fırsatı ve orijinal özellikleri gözden kaçırmadan işlenmiş, diğer araştırmalarla da karşılaştırılmıştır. Bu arada yabancı, bilhassa slavcadan alınma kelimelerdeki fonetik ve morfolojik değişmeler meselesi, üstat sayesinde meydana çıkmış bulunmaktadır. Bu kabil araştırmalar, ancak yerinde yapılan incelemelerle açıklığa kavuşmaktadır (s. 75).

Kelime yapısı bahsinde türkçe ekler yanında ayrıca Bulgar eklerinin de Türklerce kullanışı, tarzı doğurduğu sonuçlar üzerinde durulmuştur.

Nihayet kısa da olsa (108-115)Vidin ağızı sentaksı araştırılmıştır. Fevkalade dikkatimizi çeken bu konu, daha geniş bir araştırmayı beklemektedir.

Eserin en zengin bölümünü (s. 121-374), yani 253 sahifasını metinle almanca tercümesi teşkil etmektedir. Ekserisi araştırma sıhhati için birebir sayılan nesir ve hikâye parçalarından ibarettir. Nazım şekli ise, diyalektolojik malzemelerde özelliğinden pek çok şey kaybetmektedir. Üstat bu noktayı da ihmal etmemiş, bize çok değerli bir malzeme yığını temin etmiştir. Bu vesile ile bazı masal başına getirilen tekerlemeler de metine eklenmiştir. Bunlar Vidin Türklerine mahsus olmaktadır. Diğer bölge ağızlarında da aynen mevcuttur (s. 226). Nazım halindeki türkler, atasözler, bilmece de, yerli karakter taşımaları bakımından, istifalidirler.

Nihayet eserin son bahsini (s. 377-414) lûgatçe kısmı teşkil etmektedir. Lûgatteki kelimeler, tamamen Vidin ağızına göre, toplanmıştır. Yazar, bazı kelimelerin belirtisinde, diğer kaynakları da zikre lüzum görmüştür, Meselâ bir hastalık anlamında olan *be z e m e* (s. 381) kelimesinde olduğu gibi. Tarifi ve anlatılması zorluk çıkaran kelimelerde ise şekile baş vurulmuş, bu suretle eser yeni bir değer kazanmıştır.

Eser, çağımızın Türkologlar pîrligine erişmiş olan bir üstadın, 40 yıllık çalışma mahsulü olduğundan, hakkında daha fazla söz söylenmesine tahammülü yoktur. Büyük bir inanç dürüstlüğüyle işlenmiş, mazili Vidin'i, kendi halkı ve dili ile meydana koymuştur. Eser Rumeli-Anadolu-Azerbaycan diyalektolojisi araştırmaları için temel rolü oynayacaktır. Elverir ki, yaş ortağımız üstat J. Németh, bunu da görebilsin.

A. Caferoğlu